

Dr. Nyiszli Miklós

Dr. Mengele boncolóorvosa voltam az auschwitzi krematóriumban

Magvető Kiadó
Budapest, 2016

Förköli Gábor

EMBERI ALKUK ÉS EMBERTELEN KOMPROMISSZUMOK

Nyiszli Miklós zsidó származású erdélyi orvos nyolc hónapig volt az auschwitz-birkenauai tábor foglya. A krematóriumokban dolgozó, foglyokból szervezett különleges egység, a Sonderkommando tagja lett, és Mengele áltudományos kutatásaihoz kellett boncolásokat végeznie. A soá kivételes szemtanúja volt, és nagy szerencsénkre részletes beszámolót írt tapasztalatairól. Könyve először 1946-ban jelent meg Nagyváradon, majd 1947-ben Debrecenben is. 1964-ben ezt újabb magyar nyelvű kiadás követte Bukarestben. Több nyelvre is lefordították, így világszerte az egyik legismertebb KZ-émlékirat vált belőle. A Magvető 2004-ben újra kiadta, 2016-ban pedig annak a Vági Zoltánnak a jegyzeteivel és bevezető tanulmányával jelent meg, aki a *Saul fia* szakértője is volt.

A *Dr. Mengele boncolóorvosa voltam az auschwitzi krematóriumban* páratlanul erős könyv. Nyilván nem szépírói kvalitásai miatt. Nyiszli nem stílusművész, de éppenséggel nem ír katasztrófáisan rosszul sem. A szerző fontoskodó, modoros bevezető nyilatkozatánál ugyan meg-

rémülhet az olvasó, magát a visszaemlékezést viszont már nem lehet letenni. Az elbeszélő éles megfigyelőképességének, különleges látószögének hála egy pillanatra sem válik közhelyessé vagy unalmassá a könyv még azok számára sem, akik nagyjából tisztában vannak azzal, hogy miként zajlott az emberi életek tömeges kioltása a halálgyárakban. Nyiszli saját elmondása alapján egy gyors elhatározásnak köszönheti az életét: amikor Mengele olyan orvost keres a deportáltak között, aki jártas a patológiában, Nyiszli azonnal jelentkezik. Ekkor még nem sejti, hogy saját sorstársait kell majd felboncolnia, akik – ha nincs holokauszt és nincs a náci beteges eugenikai érdeklődése – tovább élhettek volna. Túlélésének ára tehát az orvosi etika felfüggesztése, hiszen kénytelen részt venni a *par excellence* anti orvos, Mengele kutatásaiban, és csak néha, olykor saját életét is kockára téve gyakorolhatja igazi hivatását, az életek megmentését. A boncteremben ugyanakkor jól ismert mesterségének élhet. Szakdolgozatát ugyanis törvényszéki boncolások alapján a különféle öngyilkossági nemek témájában írta Breslauban, a mai Wrocławban. Így a birkenauai léger többi rabjához képest nemcsak annyiban volt kiváltságos helyzetű, hogy a Sonderkommando tagjaként nem kellett nehéz fizikai munkát végeznie, elfogadható szinten tisztálkodhatott, és tápláló ételt ehetett, hanem patológusként szerzett korábbi tapasztalatai révén a holttesteken végzett munka sem idegen tőle, ellentétben többi sorstársával. A tragédiák és Mengele sötét titkai természetesen őt is megrázzák, de neki legalább nem iszonyatos traumák árán kell megszereznie a hullákkal való mindennapos érintkezés rutinját. Így aztán olyan dolgokat is észrevesz, amelyeket mások elől a közvetlen közletről tapasztalt borzalmak elfednek. A koncentrációs táborok világáról többnyire az éhezés és a rossz higiéniai viszonyok jutnak az eszünkbe. A jól felszerelt, tiszta és modern boncolóterem szemszögéből azonban világossá válik, hogy a holokauszt nem a nyomor világában, hanem ipari környezetben történt meg. „Orvosi” műtéttel vágják ki az áldozatokat az emberiség testéből, és az alultápláltság, valamint az emberi méltóságot aláásó betegségek, amelyeket több esetben is hatékonyan kezelhettek volna az SS orvosai, ennek az alapvetően ipari módon kidolgozott tervnek voltak a részei, amennyiben ürügyet szolgáltatott a felgyorsított likvidálásra, és megkönnyítették a testileg és mentálisan is leépült áldozatok dehumanizálását.

A maga idejében Nyiszli könyve az egyik első olyan tanúvallomás volt, amelyből a magyar, később pedig a világ közönsége részletesen megismerhette a haláltáborok világát. Most már sokkal több forrás-

kiadás, szakmunka és ismeretterjesztő kiadvány áll az érdeklődők rendelkezésére, így ez az emlékirat sem hat talán úgy újdonságával, mint egykor. Azonban a szöveg a mostani megjelenése alkalmával is fontos dologra figyelmeztet az emberi természettel kapcsolatban. Esendősé-
günk egy sajátos aspektusára. Nyilvánvaló, hogy a tömeges gyilkosságokat csak úgy lehetett véghezvinni, ha a résztvevőkből és a közreműködőkből kiöltek minden érzelmet és humánmot, hogy a parancsokat mechanikusan, morális és emocionális fenntartások nélkül hajtsák végre. Ez az SS-katonákra éppúgy igaz, mint a Sonderkommando tagjaira, akik maguk is áldozatok voltak. Nem csoda, hogy a sonderesek – mint a bevezető tanulmány is írja – sokszor „robotoknak” érezték magukat, és volt köztük olyan, aki hátralévő életében soha többé nem tudott sírni. Ám ez a folyamat ritkán megy tökéletesen végbe. Nyiszli könyve szerint még maga Muhsfeldt, a boncolóhelyiséget rejtő krematórium véresszájú, alkoholista parancsnoka, sőt Mengele is belefárad időnként a gyilkolásba. Amikor a magyar orvos szeretné meglátogatni feleségét és lányát a női barakkban, Mengele megértő vele, akárcsak a rabok kényszermunkára történő beosztását felügyelő Oberscharführer, akinél Nyiszli elintézi, hogy a családját a biztos likvidálás elől munkatáborba vigyék. A lágérirodalom egyik legérdekesebb hozadéka az, ahogy a visszaemlékezők leírják a rabok és az örök közti apró cserealkuk működését. Nyiszli nem sok olyan egyenruhással találkozik, akit pár doboz cigarettával ne tudna megvesztegetni. Az ajándék elfogadásával az SS-ek persze saját korruptségüket bizonyítják és kihasználják a kiszolgáltatott ember helyzetét, a végbement üzlet szabálytalansága mégis megtöri a személyközi viszonyok gépiességét, és visszacsempész némi emberit a lágerek világába: a „te is adsz nekem valamit, én is adok cserébe valamit” mintha kicsit újrahumanizálná az ipari méretű erőszakot képviselő őr és az állati sorba degradált rabot. Nyiszlinek több ilyen története van. Ha viszont megnézzük, hogy ezek az anekdoták milyen nagy történet árnyékában esnek meg, akkor rájöhethetünk, hogy a megmaradt csekélyke humánmot nem akadályozza meg, hogy az egyének bizonyos körülmények közé kerülve egy gyilkos mechanizmus igényei szerint viselkedjenek. A felelősség ördögi megosztása révén „sikeresen” végre lehetett hajtani az Endlősungot.

Az új kiadásnak nem csak az az érdeme, hogy szélesebb körben is hozzáférhetővé teszi Nyiszli Miklós emlékiratát. Vági Zoltán bevezetője a szintén általa összeállított jegyzetekkel együtt nagyban segíti a boncolóorvos vallomásának értékelését és értelmezését. Mindazonáltal Vági

előszava és jegyzetanyaga sajátos beszédpozícióba kényszerül: mint történész bátran rámutat, hogy Nyiszli könyve sokszor szolgáltatott már muníciót a holokauszttagadók számára. Minden személyes emlékezésre igaz ugyanis, hogy valamennyit akaratlanul is torzít a tárgyalt eseményeken. Összemosódnak egymáshoz hasonló epizódok, felcserélődnek dátumok, vagy akár létrejön egy olyan individuális elbeszélés, amelybe bizonyos részletek nem férnek bele, más mozzanatok jelentősége pedig megnő. Különösen igaz ez a traumatikus élmények visszaidézése esetén. Ezzel minden történésznek számolnia kell, aki meg akar felelni a forráskritika követelményeinek. Ha jól felkészült, akkor a lehetőségeihez mérten sikerülhet létrehozni egy kiigazított történetet, rámutatva arra, hogy a forrás hibái nem ássák teljesen alá annak történeti értékét. Igen ám, csak hogy a holokauszt esetében a professzionális történetíró tekintélyét az átlagosnál gyakrabban megkérdőjelezzik a szakmán kívülről érkezők, és utóbbiak „forráskritikája” kimerül a rombolásban, anélkül, hogy eljutna a helyreállításig. Ezért ha Nyiszli téved a gázkamrákhoz tartozó öltözők méretével kapcsolatban, vagy rosszul emlékszik a Sonderkommando lázadásának pontos dátumára, ha bármi ellenmondásba keveredik egy másik szemtanú vallomásával, és a történész ezt a jegyzetapparátusban szóvá teszi, akkor ezt a tévedést a holokauszttagadók nem az emlékezet esendőségével magyarázzák, hanem azzal, hogy Nyiszli nem is járt Auschwitzban, illetve hogy a gázkamrák nem is léteztek. Tekintsünk most el attól, hogy mennyire nevetéses az az érvelés, amely előbb egy téves adatot egy másik forrás segítségével kiigazít, majd pedig az egészet elintézi azzal, hogy a valóság, amelyre az adatok vonatkoznak – nem is valóság. (Ide illik *A nap árnyéka* című Móricz-regény aranyköpése: „Az ördögnek, ami nincs, kénkö szagja vagy, de nincs ördög, tehát szagja sincs.”) Persze Vági – miközben tudja, hogy szegény boncolóorvost mennyire kiszolgáltatja a holokauszttagadók – kénytelen felvenni a kesztyűt, és igyekszik világossá tenni azokat az okokat, amelyek miatt Nyiszlit megcsalta az emlékezete. Ha egyetlenegy kevésbé rosszindulatú kételkedőt is meggyőz ezzel – miért ne hihetnénk ebben? –, már megérte. Azonban olykor túlságosan is erőteljes retorikával támad vissza, és időnként ki is zökken a történész szerepéből. Indulatosságáért nem tudjuk elmarasztalni, de azt észre kell vennünk, hogy a kételkedők, a relativizálók megszólítása a legnehezebb probléma, amelyet ez az új kiadás felvethet. Ha stílusa és érvelése a tagadókat talán még jobban elidegeníti is, a velük vitában álló jóérzésű olvasókat felvértezheti okos, racionális érvekkel. A szöveg-

gondozónak hála a szövegnek immár nemcsak forrásértéke, hanem rengeteg pedagógiai hozadéka is van.

Vági érvelése nem elsősorban a tagadóknak szól, és azoknak is tud újat mondani, akik képesek a kisebb-nagyobb tévedéseket a helyükön kezelni. Izgalmasan fejti ki, hogy mennyi minden zavarta a tisztánlátást a haláltáborok világában: az általános dezorientáció, a gettókból eleve kimerülten érkező rabok lelkiállapota, a civil foglyok járatlansága egy alapvetően katonai logika alapján szerveződő világban, az SS szándékosan félrevezető tájékoztatása, a mozgási szabadság korlátozása és persze a minden képzeletet meghaladó testi-lelki borzalmak. És volt még egy ok: a szinte állandó részegség. Ivott az SS, ittak a kápók, és ittak a Sonderkommando tagjai. Maga Nyiszli gyógyszerrel kábította magát. Csak így lehetett elviselni a haláltáborok poklát, és így lehetett elvégezni azt a munkát, amely Auschwitzban több százezer emberi lény iparosított megsemmisítését jelentette. Az alkoholgőzös bódulat szerepét hangsúlyozva Vági – és maga Nyiszli is – egy olyan aspektusát tárja fel Auschwitz világának, amelyről hajlamosak vagyunk megfeledkezni, hiszen a soáról szóló szövegek – nagyon helyesen! – a folyamat szervezettségére és tudatosságára helyezik a hangsúlyt.

Ha figyelmesen olvassuk a bevezető tanulmányt, akkor az emlékezés kulturális meghatározottságaira is fény derülhet. Vági megfogalmazásában Mengele „kulturális ikon”, és nagyrészt éppen Nyiszli könyvének köszönhetően vált azzá, holott más náci orvosok is üztek hasonló áltudományos kísérleteket, sőt nála kegyetlenebb SS-tiszteket is bőven találunk a holokauszt történetében. Mengele viszont fausti alak, egyszerre intellektuál és áltudós, sok szemtanú szerint imponáló jelenség, de nyilvánvalóan taszító figura is. Fontosságát azonban nem szabad viszonylagossá tenni, már csak azért sem, mivel a legtöbb deportált magyar zsidó vele találkozott a birkenauai rámpán. Auschwitzról sokféle történet létezik, és ezeket sokféle szemszögből lehet és kell elmesélni. Ez a szövegkiadás alapos jegyzeteivel erre figyelmeztet. Ahogy arra is, hogy ez a sok-sok elbeszélő ugyanazt a közös igazságot faggatja.

Lucian Dan Teodorovici

A bábmester börtönévei

Fordította Karácsonyi Zsolt

Libri Kiadó
Budapest, 2014

Várad Nagy Péter

A MÚLT NÉLKÜLI EMBER

A 20. század pusztító háborúi és véreskezű diktatúrái nemcsak milliók életét oltották ki és nyomorították meg, hanem jelentős mennyiségben termelték ki a munka- és koncentrációs táborokban, a legkülönfélébb büntetés-végrehajtási intézményekben játszódó fikciós és nem fikciós irodalmi alkotásokat, többek között megteremtve a börtönregény műfaját. Ebben a zsánerben íródott Lucian Dan Teodorovici Romániában 2011-ben megjelent és sok irodalmi díjjal kitüntetett regénye, *A bábmester börtönévei* (eredeti címén *Matei Brunul*). A negyvenkettedik évét taposó Teodorovici az új román prózaíró nemzedék fontos képviselője, műveit több nyelvre is lefordították. „Fő foglalkozása” mellett szerkesztőként, forgatókönyvíróként, dramaturgként és színházi rendezőként is tevékenykedik. Szűkebb pátriájában, Jászvásáron ő vitte színre Bartis Attila *Romlás* című drámáját.

A román kommunizmusról legtöbbünknek Nicolae Ceaușescu „aranykor”-nak nevezett rezsimje, a falurombolás, áramszünetek, üresen kongó boltok és jegyrendszer, illetve a kondukátor személyi kultúra és különutas politikája juthat eszébe. A scornicești-i cipész tudniillik elítélte Csehszlovákia 1968-as megszállását (az *Utazás apánkkal* című filmben ennek fontos szerepe is van), az államadósság visszafizetésével jó pontokat szerzett a „hanyatló” Nyugattól, illetve a kommunista országok bojkottja ellenére (Jugoszlávia és Kína mellett) sportolókat küldött